

PALU'DA İSLAM MEDENİYETİNE AİT TARİHİ MEZARLIKLAR

Historical Cemeteries of Islamic Civilization in Palu

Sedat ŞAHİN (SİRACOĞLU)¹

Özet

Anadolu İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren çokça İslam akınlarına sahne olmuştur. Bu akınlar ve savaşlar Anadolu'da, kesintili İslam yerleşmeleri ile neticelenmiştir. Palu'da ise sürekli İslam yerleşmeleri X. Yüzyıldaki İslam akınları ile başlamış ve Malazgirt zaferi ile bu iskanlar kalıcı hale gelmiştir.

İskân gören bu şehrin yaşayanlarına ait kültürel varlıkların bir kısmı günümüze gelmiş olmakla birlikte birçoğu da maalesef çeşitli nedenlerle günümüze gelememiştir. Bu kültürel varlıkların en somut örneklerinden biride mezarlıklardır. Şehirlerin hafızası olan mezarlıklarda, kültürel ve sosyolojik örneklemelerin küçük nüshası şeklindeki taşlar geçmişi aydınlatan birer ışık huzmesidir. Palu'da günümüze gelebilen onlarca mezarlıkta bulunan binlerce taş, kendilerini okuyacak araştırmacı ve meraklılarını beklerken, fark edilmeden yok olmaya yüz tutmuş bulunmaktadır. Bu çalışmamızda Palu Merkezde tespit edilen on adet tarihi mezarlık incelenmiş, kayıt altına alınması ile ilgili çalışmalara başlanmasının yolu açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Palu Mezarlıkları, Palu Müslüman Mezarlıkları, Palu Mezarları.*

Abstract

Anatolia, before the Malazgirt War, has been the scene of many Islamic invasions. These invasions and wars have resulted in intermittent Islamic settlements in Anatolia. Palu is known to have permanent Islam settlements which start with Islamic invasions of the 10th century.

Although some of the cultural assets belonging to the inhabitants of this settled city have survived to the present day, many of them have unfortunately not survived for various reasons. One of the most concrete examples of these cultural assets is the cemeteries. In the cemeteries, which are the memory of the cities, the tombstones in the form of small copies of cultural and sociological examples are lightbeams that illuminate the past. While waiting for to be read by researchers and enthusiasts, thousands of tombstone located in dozens of cemeteries that have survived in Palu have been facing disappearance without being noticed. In this study, ten historical cemeteries located in Palu were examined which could lead to the studies on registration of cemeteries.

Key Words: *Palu Cemeteries, Palu Muslim Cemeteries, Palu Tombs.*

¹ Sivas Vakıflar Bölge Müd., Sanat Tarihçi-Müze Araştırmacısı. (Şahin olan soyismimi Siracoğlu olarak değiştirmek üzere mahkemeye verdiğimden iki soyisim yazılmıştır.)

Giriş

Mezarlıklar tarihin akışı içerisinde insan yerleşmelerini, din ve kültürel geleneği göstermesi açısından çok önemli kültür varlığı olarak kabul edilmektedir. Palu binlerce yıldır kesintisiz bir şekilde yerleşmelere sahne olmuş ve bu yerleşmelere ait mezarlıklarında bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Yaklaşık bin yıldır kesintisiz Müslümanların hâkimiyetinde kalan Palu Merkezinde, en erken 16. yy'a ait İslam Medeniyetine ait mezar izlerine rastlanılmıştır.

Palu Merkezinde yaptığımız çalışmada; 1-Gedik Mezarlığı (Şeyh Yasin-Çeperli Ziyaret-Seyit Sebir), 2-Kaleardı Mezarlığı, 3-Cemşit Bey Cami Haziresi, 4-Meydan (Çarşıbaşı-Mahmut Samini) Mezarlığı, 5-Kızıltepe Mezarlığı, 6-Köprübaşı-Aşağı Mahalle Mezarlığı, 7-Güvenem-Şeyh Ali Septi Mezarlığı, 8-Karşıbahçeler Yoncalık Mezarlığı, 9- Salık Mezarlığı, 10- Değirmenbaşı Mezarlığı olmak üzere on (10) tarihi niteliğe haiz mezarlığın olduğu görülmüştür.

1-GEDİK (SEYİD SEBİR-ÇEPERLİ ZİYARET-ŞEYH YASİN) MEZARLIĞI

Palu Kalesinin kuzeybatı tarafında Cimşit Bey Külliyesinin Kuzeyindeki tepeliğin yamaçlarında kurulmuştur. Gedik Mezarlığı geniş bir alanda kurulmuş olup üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar Şeyh Yasin, Çeperli Ziyaret ve Seyid Sebir olarak adlandırılmıştır.

Birinci kısım Seyid Sebir Ziyareti denilen kısımdır. Bu kısım kaleye giden yol ile Kuru Mezra köy yolunun ayrıldığı kavşağın batı cihetindeki yamaçta bulunmaktadır (**Fotoğraf-1**). Bu isim, mezarlıkta bulunan Seyid Sebir (Sabır-Seyfi-Savun) gibi isimlerle anılan ve oniki imamdan biri olan İmam Musa Kazımın soyundan geldiği belirtilen zata ait mezardan dolayı verilmiştir. Bu zatın 1470-1550 yılları arasında yaşadığı yeni harflerle mezar şahidesinde yazmaktadır (**Fotoğraf-2**). Yoğun olarak kullanıldığı görülen bu mezarlığın Cimşit Bey Mezarlığı ile birlikte şehrin, tespit edilen en eski mezarlıklarından biri olduğu düşünülmektedir. Mezarlıkta çok sayıda eski mezar taşı dağınık şekilde bulunmaktadır. Bu taşların içerisinde H.1185 (M.1781) tarihli mezar taşı en eski tarihli taş olarak tespit edilmiştir (**Fotoğraf-3**). Mezarlıkta halen seyrek olarak yeni defin yapılmaktadır.

Fotoğraf-1 Gedik Mezarlığının Seyid Sebir Kısımının Genel Görünümü

Fotoğraf-2 Seyid Sebir Mezarı ve Etrafındaki Tarihi Mezar Taşları

Fotoğraf-3 Seydi Sebir Mezarlığında bulunan mezar taşlarından²

İkinci kısım Çeperli Ziyaret denilen kısımdır. Burada bulunan bir ziyaretten dolayı bu isim verilmiştir. Seyid Sebir ziyaretinin karşısında Kurumezra Köy yolunun batısında bulunan yamaçta kurulmuştur. Mezarların çoğu kaybolmuş kalan mezar taşlarının çoğu ise dağınık halde olduğu görülmüştür (**Fotoğraf-4-5**). Mezarlıkta tespit edilen en eski mezar taşının H.1280 (M.1870) olduğu görülmüştür.

Üçüncü kısım Şeyh Yasin Türbesinin kuzeyinde bulunan yamaçta kurulmuştur (**Fotoğraf-6**). Bu mezarlığın, mezar taşlarının kalitesinden, işçiliğinden ve okunabilen taşlarının çoğunda ‘Ağa’ lakabı okunduğundan, şehrin zengin ailelerine ait bir mezarlık olduğu düşünülmektedir (**Fotoğraf-7**). Mezarlıktaki taşların çoğu yerinden defîne aramak amacıyla söküldüğü ve dağıtıldığı görül-

² Solda:... bin el-hac Ömer Ağa sene 1185, Sağda: ...İbrahim Ağa... sene 1162

müştür. Bu mezarlardan mezar taşında katledildiği belirtilen H.1253 (M.1837) tarihli Hafız Muhammed Ağaya ait mezar taşı ile bir kişiye ait aynı metinleri içeren iki mezar taşı dikkat çekmektedir.

Fotoğraf-4 Gedik Mezarlığının Çeperli Ziyaret Kısımından Zeve Mahallesi ve Kalenin Görünümü

Fotoğraf-5 Çeperli Ziyaret Kısımında Dağınık Vaziyette Mezar ve Mezar Parçaları

Fotoğraf-6 Gedik Mezarlığı Şeyh Yasin Kısımından Mezarlık, Türbe ve Palu'nun Görünümü

Fotoğraf-7 Şeyh Yasin Kısımında Bulunan Mezar Taşları³

2-KALEARDI MEZARLIĞI

Kalenin kuzeyinde kaleye 200 metre mesafede olup Murat Nehri Vadisine bakan yamaçta kurulmuştur (**Fotoğraf-8**). Geniş bir alan sahip olmadığı gözlenen mezarlıkta belirli sayıda mezar taşı tespit edilmiştir. Bu mezarlıkta siyah bazalt taşı ile yapılmış mezar taşları dikkat çekmektedir (**Fotoğraf-9**). En eski okunabilen mezar taşı H.1123 (M.1711) tarihlidir. Mezarlığın güneyinde yapı-lara ait temel izleri görülmektedir.

³Solda:kad intekale min dar'il, fena ila dar'il beka, el merhum el meğfur, haciye hatun, zevcetul hac Hüseyin Ağa

Sağda: bint'il hac Sadık Ağa ğeferellahu leha ve valideyye amin, mezarına açılsın bab-ı cennet refik olsun ona huri cennet 1204

Fotoğraf-8 Kaleardı Mezarlığından Murat Nehri Vadisi ve Kalenin Kuzeydoğusundan Görünüm

Fotoğraf-9 Kaleardı mezarlığında bazalt ve traverten taştan imal edilmiş mezar taşları⁴

3-CEMŞİT BEY CAMİ HAZİRESİ

Cemşit Bey, 1495 yılında Palu'yı Akkoyunlulardan alarak Osmanlı topraklarına katmış ve beyliğinin merkezi olarak kullandığı Palu'da kendi adına yaptırdığı caminin batısına inşa edilen türbeye gömülmüştür (**Fotoğraf-10**). Türbede kendisi ile birlikte sekiz tane mezar bulunmaktadır. Türbede en eski mezar Cemşit Bey ile torunu Muzaffer Bey'e ait H.975 (M.1568) tarihli mezarlardır (**Fotoğraf-11**). Bu türbe ile birlikte caminin etrafına mezarlar defnedilmeye başlanmıştır. Cami bahçesinde sadece yakın zamanlarda vefat edenlere ait mezarlar görülmektedir. Ancak caminin onarımı esnasında güney tarafta çok sayıda

⁴ Solda H.1123 (M.1711) tarihli bazalt mezar taşı ile sağda H.1221 (1806) tarihli traverten mezar taşı

kafatası ve kemik ortaya çıkmıştır. Bu mezarlara ait eski mezar taşları bahçede bir köşede yığılı vaziyette bir arada bulunmaktadır (**Fotoğraf-12**).

Fotoğraf-10 Cemşit Bey Cami ve Türbesinin Güney Cephesindeki Eski Mezarlıktaki Yeni Mezarlar

Fotoğraf-11 Cemşit Bey Türbesinin İç Kısmı

Fotoğraf-12 Cemşit Bey Cami Restorasyonundan Çıkan Tarihi Mezar Taşları

4-MEYDAN (ÇARŞIBAŞI-MAHMUT SAMİNİ) MEZARLIĞI

Şehrin en büyük mezarlığıdır. Çarşıbaşı denilen mahallenin güneyinde, murat nehri kenarındaki yamaç ve düzlükte kurulmuştur **(Fotoğraf-13)**. Günümüzde de yoğun olarak defin yapılmaktadır. Çarşıbaşı'nın güneyindeki yamaçta başlayan ilk definler mezarlığın güneye doğru gelişmesini sağlamıştır. Bunun göstergelerinden biri Çarşıbaşı'na yakın olan mezar taşlarının tarihlerinin güneye doğru gittikçe artması olarak gösterilebilir. Tespit edilebilen en eski mezar taşının H.1137 (M.1725) tarihli olduğu görülmüştür. Mahmut Samini Türbesinin de bulunduğu bu alanda çok sayıda mezar ve mezar taşı bulunmaktadır **(Fotoğraf-14-15)**.

Fotoğraf-13 Meydan Mezarlığı ve Mahmut Samini Türbesi Genel Görünüm

Fotoğraf-14 Meydan Mezarlığında Yığılı Vaziyette Mezar Taşları

Fotoğraf-15 Meydan Mezarlığından mezar taşları⁵

5-KIZILTEPE MEZARLIĞI

Meydan mezarlığının batısında Kızıltepe olarak adlandırılan alan üzerinde kurulmuştur (**Fotoğraf-16**). Ermeni maşatlığının hemen güneyinde kalmaktadır. Bu alanda mezar taşları yerine çok sayıda taş çayı bulunmaktadır (**Fotoğraf-17**). Mezar izleri bulunmakla birlikte mezarların yapıları hakkında sağlıklı veri bulunamamıştır. Çarşıbaşı'ndaki Müslümanların ilk kullandığı mezarlık olduğu çevrede yaşayanlar tarafından ifade edilmiştir.

Fotoğraf-16 Kızıltepe Mezarlığı ve Çay Taşları ile Yapılan Mezarlara Ait İzler

Fotoğraf-17 Kızıltepe Mezarlığından Meydan Mezarlığının Görünümü

⁵ Solda: Sakiye Sultan, binti es-seyyid Molla Muhammed, ğeferallahe lehuma, fi şehri ramazan sene 1181;

Sağda: Gülistan Hatun, binti Muhammed ğeferallahe, fi şehri rebülevvel sene 1163

6-KÖPRÜBAŞI-AŞAĞI MAHALLE MEZARLIĞI

Kindik kayalığının hemen karşısında murat nehrinin karşı kıyısında kurulmuştur. Demiryolu köprüsüne 100 metre mesafede olan mezarlığı Beyhan kasabasına giden yol ikiye ayırmış durumdadır (**Fotoğraf-18**). Tespit edilen en eski mezar taşı H.1310 (M.1893) tarihli dir (**Fotoğraf-19**). Mezarlar ve mezar taşları dağılmış ve harap haldedir. En son 1980'li yıllarda defin yapılmış ve artık defin yapılmamaktadır.

Fotoğraf-18 Köprübaşı-Aşağı Mahalle Mezarlığını Bölen Beyhan Yolu ve Solda Kindik Kayalığı

Fotoğraf-19 Köprübaşı-Aşağı Mahalle Mezarlığındaki Mezar Taşlarından Biri⁶

7-GÜVENEM-ŞEYH ALİ SEPTİ MEZARLIĞI

Palu Kalesinin güneydoğusunda Murat Nehrinin karşı kıyısında Güvenem denilen yüksekçe bir mevkiye kurulmuştur (**Fotoğraf-20**). Nakşibendiliğin Halidi kolunun Anadolu'daki ilk temsilcilerinden olan Şeyh Ali Septi Hz.nin 1871 yılında vefat edip buraya gömülmesi ile birlikte definlerin başladığı düşünülmektedir. Günümüzde de en yoğun kullanılan mezarlıktır. Mezarlıkta yoğun definden dolayı zaman içerisinde mezarların ve mezar taşlarının kaybolduğu görülmektedir (**Fotoğraf-21**). Mezarlıkta halen ayakta olan mezarlar olmakla birlikte, alanda tespit edilen yedi satırdan oluşturulmuş kırık kitabe parçasının

⁶ Yakub bin Süleyman, geferallahu lehuma, semanin ve mieteyn ve elf, sene 1208 25 receb

Şeyh Ali'nin ait eski türbe yapısına ait kitabe olduğu düşünülmektedir (**Fotoğraf-22**). Halen çevrede eski mezar taşlarına rastlamak mümkündür.

Fotoğraf-20 Güvenem-Şeyh Ali Septi Mezarlığının Güney Ucundan Kuzeye Bakış

Fotoğraf-21 Güvenem-Şeyh Ali Septi Hz. Mezarlığında Dağınık Haldeki Mezar Taşları⁷

Fotoğraf-22 Güvenem-Şeyh Ali Septi Hz. Mezarlığında Sağlam Haldeki Mezar ve Kitabe Parçası⁸

⁷ Solda: el-merhum el-meğfur El-hac İshak ğeferelehuma sene 1264 (1848);

Sağda: intekale min dar'u-l fena ila dar'i-l beka el-merhum el-meğfur...(taşlar son incelemede bulunamamıştır)

8- KARŞIBAHÇELER YONCALIK MEZARLIĞI

Karşibahçeler mahallesinde bulunan mezarlık, Beyhan yolu üzerindeki yeni Arıcak yol ayrımının karşısında bahçeler içerisine kurulmuştur **(Fotoğraf-23)**. Eski Palu'nun sayfiye yeri olarak bilinen bu mevkinin mezarlığının uzun yıllardır kullanıldığı çevre sakinleri tarafından belirtilmiştir. Ancak çok sayıda mezar izine rastlanılmakla birlikte en eski mezar taşının 1930 yılına ait olduğu tespit edilmiştir **(Fotoğraf-24)**. 1980 li yıllardan sonra defin yapılmamaktadır.

Fotoğraf-23 Karşibahçeler Yoncalık Mezarlığı

Fotoğraf-24 Karşibahçeler Yoncalık Mezarlığında 1930 Tarihli Yenilenmiş Mezar Taşı

9- SALİK MEZARLIĞI

Kalenin kuzey batısında aşağı mahalle denilen mahallenin kuzeyinde yamaç bir alanda kurulmuş ve düz alana doğru yayılım göstermiştir **(Fotoğraf-25)**. Bu mezarlığın hemen güneydoğusunda ise Ermeni maşatlığı bulunmaktadır. Çok sayıda tarihi mezar taşının bulunduğu mezarlıkta zamana ve çevre şartlarına yenik düşen mezar taşları kırılmış ve deforme olmuşlardır **(Fotoğraf-**

⁸Solda:İntekale min dar'i-l fena ila dar'i-l beka el-merhum el-meğfur el-hac Mehmed Ağa ibn-i Osman Ağa ğeferallahu lehuma amin. şehri safer sene 1290;

Sağda:Hüve'l baki,/ mezar-ı kutbu akitabın oldu .../ onun dergah-ı valası mutlak .../ bu bir alim-i beda?... Şeyh Ali nami.../ düşürdü vech-i arza.../ hazeran izzü? Naziyle.../.....

26). Tespit edilen mezar taşlarından en eski tarihli olanı H.1147(M.1735) olarak tespit edilmiştir (**Fotoğraf-27**).

Fotoğraf-25 Salik mezarlığının genel görünümü

Fotoğraf-26 Salik mezarlığında mezar taşlarının durumu

Fotoğraf-27 Salik mezarlığındaki mezar taşlarından⁹

⁹ Solda:Ruhi İçün El-Fatiha, Esseyid Hasan bin Seyyid Han, Ğeferellahe Lehuma, Fi Şehri Zilkadde, sene 1157; Sağda: ked intekale min dar'i-l fena-i, ila dar'il baka-i el meğfurlehu, Osman bin el-hac Hesen Eblaş sene 1171

10-DEĞİRMENBAŞI MEZARLIĞI

Karşıbahçeler Mahallesi'nin güney sırtlarından geçen Palu Arıcak yolunun üzerinde, Palu'ya bakan yamacı düzlüğü üzerinde bulunmaktadır (**Fotoğraf-28**). Mezarlık eski bir mezarlık olmakla birlikte halen definlerin yapıldığı bir mezarlık olduğundan, birçok eski mezar yeri ile mezar taşlarının kaybolduğu tespit edilmiştir (**Fotoğraf-29**). Tespit edilebilen en eski mezar taşı H.1276 (M.1860) tarihlidir (**Fotoğraf-30**).

Fotoğraf-28 Günümüzde kullanılmaya devam edilen Değirmenbaşı Mezarlığı

Fotoğraf-28 Mezar Taşları kaybolmuş eski mezarların yenilenmiş hali

Fotoğraf-28 Değirmenbaşı Mezarlığında günümüze gelebilmiş mezar taşları¹⁰

¹⁰ Solda: Ya ğaffar, Amine? Hatun? Ruhuna fatiha 337 (1337); Sağda: Ya ğaffar, Muhammed Hacı, Baba ruhuna, fatiha, 276 (1276)

DEĞERLENDİRME

Yaklaşık bin yıldır kesintisiz Müslümanların hakimiyetinde kalan Palu Merkezinde, günümüze gelebilmiş en eski mezarlığın 16. yüzyılda inşa edilmiş olan Cemşit Bey Külliyesi'nde bulunan mezarlar olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında 17, 18, 19 ve 20. Yüzyıllarda oluşturulduğu görülen mezarlıklar bulunmaktadır. Bu mezarlıkların birçoğu kullanılmakla birlikte bazıları kullanılmamaktadır

Bu tarihi mezarlıklar ile birlikte Esentepe, Karşibahçelerde Paşabey, Yeni Mahalle Mezarlığı ve Efendigil Mezarlığı 20. Yüzyılda oluşturulan mezarlıklardır. Bu mezarlardan Esentepe mezarlığında halen defin yapılmakta olup diğerlerinde defin yapılmamaktadır.

Tarihi mezarlıklardan sadece Kaleardı, Kızıltepe, Aşağı Mahalle-Köprübaşı, Salık ve Karşibahçeler Yoncalık Mezarlıklarında mezar defni yapılmakta olup Cemşit Bey, Gedik, Meydan (Çarşıbaşı-Mahmut Samini), Güvenem (Şeyh Ali Sebti) ve Değirmenbaşı mezarlıklarında ise mezar definleri devam etmektedir.

Mezarlıkların çoğunda yeni definler, defnecilerin talanı, doğal şartların meydana getirdiği bozulmalar ve yer değiştirmelerle mezar ve mezar taşlarında kırılma, kayıp ve bozulmalar meydana gelmiş, mezarlıklardaki düzensizlik ve plansızlık ise ilk göze çarpan detaylar olarak görülmüştür.

Sonuç

Bir şehre ait tarihi vesika niteliğindeki mezarlıkların korunması, tespit ve tescillerinin yapılarak kayıt altına alınmaları Şehrin kültür ve inanç değerlerinin korunması olarak görülmekle birlikte Kültür ve İnanç turizmini de tetikleyen unsurların başında gelmektedir. Diğer tarihi yapılara gösterilen ilgi ve alakanın mezarlıklara da gösterilmesi Palu'nun turizm çeşitliliğine katkıda bulunacaktır. Bunun en güzel örneklerinden biride Şeyh Ali Septi, Mahmut Samini ve Şeyh Selahaddin Türbelerinin yoğun ziyaretçi çekmesi ve definlerin çoğunun buraya yapılmak istenmesi ile birlikte özellikle bayramlarda sayıları onbinlerle ifade edilebilecek ziyaretçi sayısı inanç turizminin şehre katkısını en güzel şekilde göstermektedir.

Palu'da İslam Medeniyetine ait olan mezarlıkların yanında Urartu kaya mezarları ile Ermenilere ait mezarlıkların olduğu bilinmektedir. Bu çalışmaların köyler ve diğer alanlarda bulunan mezarlık ve türbeleri de içine alacak şekilde genişletilmesi Palu'nun kültür, coğrafi, dini ve demografik yapısı ile ilgili farklı sonuçların ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Bu mezarlıkların Kültür Varlığı olarak tescil edilmesi, eserlerin daha fazla müdahale görmesini engelleyecek, gelecek kuşaklara aktarılması sağlanacak ve araştırmacıların istifadesine sunulmuş olacaktır.